

AKŞEMSEDDİN

Mehmed b. Hamza 792-863/1390-1459

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (*)

1-Kimlik ve Kişilik

Hayatını, eserlerini ve bazı görüşlerini söz konusu edeceğimiz Akşemseddin Mehmed b. Hamza, Sultan II. Mehmed'in Fatih ünvanına sahip olmasına vesile olan ve O'nu fethe azmettiren, Kostantiniyye'nin İstanbul olmasını sağlayan manevi fatihtir.

792/1390 yılında Şam'da doğan, yedi yaşında babası Şeyh Hamza ile Anadolu'ya gelip Amasya civarında yerleşen Akşemseddin Muhammed'in ilk işi Kur'an'ı hıfz etmek olmuştur. Soyu Hz. Ebu Bekir'e dayanan Akşemseddin'in dedeleri arasında Şihabüddin Sühreverdi de yer almaktadır.

Gençliğinde iyi bir tahsil gören Akşemseddin, devrinin gözde ilimleri Sarf, Nahiv Mantık, Meani, Belağat, Usul-u Fıkıh, Akaid, Hikmet v.b. bilim dallarını hakkıyla öğrenmişti. Klasik medrese öğretimi dışında İslamî mirasın büyük ilim adamlarını ve eserlerini de tanıyan Mehmed b. Hamza Fıkıh, Hadis, Tefsir, Tasavvuf, Ahlak ilimleri yanında Tıp ve Eczacılık ilimlerine de vakıftı.

Taşköprüzade Şakâik'inde, Enisî Menakıb'inde O'nun için "Tabib-i Ebdan ve Tabib-i Ervah" tabirlerini kullanırlar. O'nun için yaygın kanaat, devrin Lokman'ı, Lokman-ı Vakt olduğu idi. O'na Lokman-ı Sanî ünvanını vermişlerdir. Maddetü'l-Hayat ve Kitabü't-Tıb isimli kitapların O'na ait olduğu rivayet edilir. Mikrobu ilk keşfedenin Tabib-i Ebdan Akşeyh Muhammed b. Hamza'dır. O, bu alanda İtalyan hekim Fracastor'dan yüz yıl önce hastalıkların mikroplar yoluyla bulaştığını söylemiştir. II. Murad'ın Kazaskeri Çandarlıoğlu Süleyman ile Fatih'in kızını tedavi eden Akşembeddin'in tabibliği kesindir.

Akşemseddin yirmibeş yaşlarında iken kendisine bir mürşid aramak

(*) S.Ü. İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı.

üzere Fars ve Maveraünnehir yirmibeş yaşlarında iken kendisine bir müşid aramak üzere Fars ve Maveraünnehir ülkelerine geziye çıktı. Ancak arzusunu gerçekleştiremeden geriye döndü. Bazı tavsiyeler üzerine Hacı Bayram-ı Veli'ye intisab etmeyi düşündüyse de vazgeçti ve şöhreti Anadolu'ya kadar yayılmış bulunan Zeynüddin el-Hafî'ye intisab için Haleb'e gitti. Fakat bir gece rüyasında, boynuna takılı bir zincirin Hacı Bayram'ın elinde olduğunu görünce Ankara'ya döndü. İntisab tarihi belli olmayan Akşembeddin sıkı bir riyazat ve mücahededen sonra kendini takdir eden şeyhinden kısa zamanda hilafet aldı.

Hacı Bayram'a sordular:

"-Bazı dervişlere kırk yıldır hilafet vermezdin, az müddet içinde Akşeyh'e hilafet verdin, hikmeti nedir? " dediler. Hacı Bayram: " Bu bir zeyrek köse imiş, her ne ki gördü ve işitti, inandı, hikmetin sonra kendi bildi. Amma bu kırk yıldan berü hizmet eden dervişler gördüklerinin ve işittiklerinin hemen aslını ve hikmetini sorarlar...."

Akşemseddin daha sonra Şeyhi Hacı Bayram'ın yanından ayrılarak Beypazarı'na gitti, burada bir mescid ve değirmen inşa ettirdi. Fakat halkın büyük rağbet gösterip etrafına toplanması üzerine Çorum'un İskilip İlçesinin Köseadağı civarındaki Evlek Köyüne çekildi. Bir süre sonra buradan da ayrılarak Göynük'e yerleşti ve orada da bir mescidle bir değirmen inşa ettirdi. Bir yandan kendi çocuklarının diğer yandan da dervişlerin talim ve terbiyesiyle meşgul oldu. Bu arada hacca gitti. Akşemseddin, Şeyh Hacı Bayram'ın II. Murad'la münasebetlerinde daima yanında olduğundan oğlu II. Mehmet ile tanışmış ve tahta çıktıktan sonra da O'nunla görüşmeye devam etmişti. Tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, İstanbul'un fethinden önce iki defa Edirne'ye Fatih'in yanına gitmiştir.

Hacı Bayram-ı Veli'nin manevi terbiyesiyle irşad makamına yükselen Akşemseddin, talim ve terbiye hizmetlerinde bulunurken Hacı Bayram-ı Veli 833/1430 yılında irtihal etti. Vasiyyetinde namazını Akşemseddin'in kaldırmasını ve yıkamasını isteyen Hacı Bayram-ı Veli vefat ettiğinde Akşemseddin'in nerede olduğu bilinmiyordu. Hacı Bayram'ın çevresindeki sofiler ve dostları telaşlandılar, ancak bir müddet sonra Akşemseddin çıkageldi ve şeyhinin son görevlerini yerine getirdi.

II. Mahmud 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla yola çıkınca Akşemseddin devrin diğer tanınmış şeyhleri ile birlikte yüzlerce müridiyle ona katıldı. Akşemseddin, kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın, gerekse ordunun manevi gücünün yükseltilmesine yardımcı oldu. Akşemseddin'in bu sıkıntılı anlarda zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair Fatih'e yazdığı mektupların fethin kısa zamanda gerçekleşmesinde büyük bir tesiri olmuştur. O ise daima Allah'a tazarru ve niyazda bulunmuştu. Fethin müyesser olduğu anda, mübarek ak saçını ve sakalını toprağa sürmüş, mübarek gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Allah'a müracaat halinde iken Sultan Mehmed O'nu görünce geriye makamına döndü. O anda bir de ne görsün, kaleye bakınca islam askerinin hisara çıkmakta olduğunu gördü. Fetih müyesser olmuştu.

Fetih'ten sonra Ayasofya'da kılınan ilk Cuma namazı'nda hutbeyi Akşemseddin okumuştur. Fetih günü 29 Mayıs 1453 Salı günü Ayasofya'da kılınan ilk ikindi namazını ise Fatih bizzat kendisi kıldırmıştır.

İslam ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehid düşen, Rasûlullah'ı evinde misafir eden ve daha sonra bayrakdarı olan Hz. Eyyub el - Ensarî'nin kabrini de Fatih'in arzusu üzerine keşfeden Akşemseddin'dir.

Fatih tarafından kilise'den çevrildikten sonra Fatih medreseleri yapılıncaya kadar önce medrese olarak kullanılan Zeyrek Camii'nde dersler veren Akşemseddin burada ikamet etmiştir.

Fetih'ten sonra Padişah'ın tac ve tahtını terkedip bütünüyle Şeyh'e bağlanmak ve O'ndan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin, büyük bir dirayet göstererek Fatih'in bu arzusuna engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek Göynük'e döndü. Sultan'ın, gönlünü almak üzere arkasından gönderdiği hediyeleri şahsı için kabul etmemiş, sadece Göynük'e bir çeşme yapılmasına razı olmuş ve bir vakıf bina edilmesini istemiştir. Burada Şeyhi'nin kendisine talim eylediği Bayramî tarikatı üsûlü ile kendisine intisab edenleri yetiştirmiş, kitap yazmakla ahir ömrünü geçirmiştir.

Akşemseddin 863/1459 yılında Göynük'te vefat etmiştir. Türbesi halen ziyaretgahdır.

Akşemseddin'in yedi oğlu olmuştur. Bunlar sırasıyla Sadullah, Fazlullah, Nurullah, Emrullah, Nasrullah, Nurullah Nûrülhüda ve Hamdullah Hamdi adlarını taşır. Hamdullah Hamdi heyet, nücum ve musikîde ilim sahibi olup aynı zamanda devrinin önde gelen şairleri arasında yer almıştır.

Akşemseddin'in kurduğu Bayramiyye Tarikatının Şemsiyye kolu kendisinden sonra Göynük'te oğlu Fazluhhal, Kayseri'de İbrahim Tennûrf, İskilip'te Attaroğlu Musluhuddin Ankara ve Civarında ise Hamza eş-Şamî tarafından devam ettirilmiştir.

2- Eserleri ve Görüşleri

Akşemseddin'in eserlerinin büyük bir kısmı tasavvufa dairdir. Başlıcaları şunlardır:

a) Risaletü'n-Nuriyye. Sadece Nuriyye olarak ta anılan bu eser, devrinde şöhreti çok yaygınlaşan ve bu sebeple hakkında bazı dedikodular çıkarılan Hacı Bayram-ı Veli ve devrişlerini savunma maksadıyla yazılmıştır. Akşemseddin eserinde "Taife-i Nuriyye" adını verdiği sufileri müdafa ederek onların özelliklerini, tasavvufi ahlak ve âdâbı anlatır.

Risaletü'n-Nuriyye, A. İhsan Yurd tarafından arapça metni ve Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali'nin türkçe tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır. (İst. 1972)

Akşemseddin'in sufilerin özelliklerini sayarken bilhassa

a) Sofiler şirkten arıdır,

b) Riyadan kurtulmak için tevbe ederler, deyişi dikkati çekmektedir. O'na göre iman ve amel temizliği ilk planda gelmektedir. O, bunlara ilaveten sofilerin giyim tarzları üzerinde fazlaca durmaktadır. Bu, hem devrin, hem de kişinin her zaman dikkat etmesi gereken bir problem olarak görülmektedir.

Tevazu ve âdâb konusunda ise O'nun şu tesbitleri halâ önemini korumaktadır:

a) Hizmetkârı ile birlikte yemek yemek,

b) Yolda bulunan incitici nesneyi gidermek (Çevre problemi)

c) Küçük çocuklara selam vermek,

d) Miskinlerle, fakirlerle oturmak ve durmak...

Ayrıca bütün tasavvuf ekollerince benimsenen şu prenbipler de Akşemseddin'in kitabında yer almaktadır:

A-Az yemek,

2-Az uyumak,

3-Halka az karışmak ve

4-Allah zikrini çok etmek. Akşemseddin'e göre ibadetler beş türdür:

1- Ten kulluğu

2-Nefis kulluğu

3-Gönül kulluğu

4-Sır kulluğu

5-Can kulluğu

O'na göre kul külliyyen kendisini mahvetmeyince seyr-i billah hasıl olmaz.

b) Def'u Metaini's-Sufiyye. Kısaca Def'u Metain adıyla da anılan bu kitap bazı kaynaklarda Hall-i Müşkilat olarak anılmaktadır. Bu arapça eser Muhyiddin İbnü'l Arabi ve benzeri bazı büyük mutasavvıfların küfür ve ilhadla itham edilmelerine karşı onların sözleriyle Kuşeyri, Gazalli, Cüneyd-i Bağdadi ve Necmüddin Kübra gibi tanınmış ulema ve meşayihin sözleri arasında bir fark olmadığını, ikincilerin eserlerinden nakiller yaparak göstermekte ve hepsinin aynı yolda bulduklarını isbata çalışmaktadır.

c) Makamat-ı Evliya. Akşemseddin bu eserinde Mürşid, Velayet, Fena, Hikmet, Cezbe, Maşuk, Sülûk, Salât v.b. gibi tasavvufî kavram ve makamlara açıklık getirmektedir. Türkçe olan bu eseri Ali İhsan Yurd neşretmiştir. (İst., 1972)

Akşemseddin'in Risale-i Zikrullah, Risale-i Şerhi-i Akval-i Hacı Bayram-ı Veli isimli eserleri vardır. Ancak bugüne kadar bunların herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. O'nun ayrıca Nahihatname-i Akşemseddin'i vardır.

Akşemseddin'in Fatih'e yazdığı iki mektup ise meşhurdur. Bunlar Halil İnalçık ve Bursalı Mehmet Tahir tarafından yayımlanmıştır.

Akşemseddin'in Tıbbıa dair eserlerinden daha önce söz etmiştik.

Emir Hüseyin Enisî'nin Menakıb-ı Akşemseddin adlı eserinin son cümleleriyle son vermek istiyoruz:

“Akşemseddin Muhammed b. Hamza bütün mushaflarını ve kitaplarıyla sair emlakini belirleyip vakfeyleti. Hiçbir şeyim kalmadı. Geride sadece hırkam, kaftanım ve gömleğim kaldı. Onu oğluma bahşeyledim. Ancak onları zarureten şimdi giyiniyorum.

Uryan geldik, uryan gittik. Bir yerden bir yere uryan. İki arasında ise elde edilen nedir?” (1).

(1) A. İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin, İstanbul 1972, O. F. Köprülü, M. Uzun Akşemseddin, T.D.V. İst. Ans. c.2,s. 299-302